

Katarzyna Sadowa
(Uniwersytet Wrocławski)

ZABÓJSTWA „HONOROWE” W PAKISTANIE – ANALIZA *THE QISAS AND DIYAT ACT 2004*

ABSTRACT

HONOUR KILLINGS IN PAKISTAN: AN ANALYSIS OF THE QISAS AND DIYAT ACT OF 2004

The main aim of the article is to analyze the Pakistani legal regulations regarding honour killings. In the introduction, the author points out the great scale of honour killings in Pakistan and the main contributing factors. Further along, the article presents the main features of classic Islamic criminal law and a brief analysis of the Qisas and Diyat Act. Finally, the author offers an in-depth analysis of the two amendments to the Pakistan Criminal Code that directly concern honour killings.

KEYWORDS: Pakistan, honour killings, Islamic criminal law, Islam, honour-based violence, violence against women

SŁOWA KLUCZOWE: Pakistan, zabójstwa „honorowe”, muzułmańskie prawo karne, islam, przemoc „honorowa”, przemoc wobec kobiet

---

Krajem, w którym odnotowuje się jedną z najwyższych na świecie skali zabójstw „honorowych” jest Pakistan. – według ostatniego z raportów *Human Rights Commission of Pakistan* w 2015 roku na skutek zabójstw „honorowych” życie straciło 1096 kobiet i 88 mężczyzn, w tym co najmniej 170 ofiar małoletnich¹. Jak jednak wskazują specjaliści, dane te

---

¹ Szerzej zob. Human Rights Commission of Pakistan, *Annual Report 2015*, chapter V: *Rights of Disadvantages, Women*, s. 15, <http://hrcp-web.org/hrcpweb/hrcp-annual-report-2015/> [dostęp: lipiec 2017 r.].

prawdopodobnie są dalece zaniżone, jako że zgromadzenie szczegółowych, wiarygodnych informacji w badanym zakresie utrudnione jest przede wszystkim ze względu na fakt, iż sprawy przemocy „honorowej” często nie są rejestrowane, a przypadki zgłoszona bywają błędnie kwalifikowane przez organy ścigania². Warto także zwrócić uwagę, iż wbrew powszechnie przyjętej opinii, nie tylko kobiety padają ofiarami tego typu przestępstw – średnio około 10–30% ofiar stanowią bowiem mężczyźni, co należy uwzględnić zarówno na etapie projektowania środków wymierzonych w zjawisko, jak i na etapie ich implementowania³. Niemniej jednak, większość ofiar zabójstw „honorowych” (zarówno w Pakistanie jak i generalnie – na świecie) stanowią kobiety. Na taki stan rzeczy w Pakistanie wpływają czynniki społeczno-polityczno-prawne kształtujące aktualną sytuację kobiet. Wśród kluczowych aspektów społeczno-politycznych odgrywających istotną rolę w tym kontekście wymienić należy przede wszystkim patriarchalny system społeczny Pakistanu oraz działalność lokalnych rad, znanych głównie jako *panchayats* lub *jirgas*. Patriarchat przejawiający się w męskiej dominacji, widocznej zarówno w życiu prywatnym, jak i publicznym /społecznym, opiera się przede wszystkim na dążeniu mężczyzn do zachowania swojej kontroli nad kobietami. Wszelkie decyzje podejmowane są lub uzależnione od woli mężczyzn, którzy tym samym wyznaczają dozwolone dla kobiet zachowania. Czyny wychodzące poza przyjęte schematy postrzegane są jako zagrożenie lub naruszenie honoru, a przez to – wymagające kary, skąd bezpośrednia droga do podtrzymywania przemocy „honorowej”⁴. System *jirgas* i *panchayats*

2 Por. m.in. M.Z. Lari, *Honour Killings in Pakistan and Compliance of Law*, b.m.w., 2011, s. 37.

3 Wg raportu z 2004 roku zaprezentowanego w Senacie przez Ministra Federalnego do Spraw Wewnętrznych, wśród 43 101,00 przypadków zabójstw „honorowych” zarejestrowanych w latach 1998–2003, 1.327,00 ofiar było płci męskiej. Szerzej. Zob. *HRCF Annual Report 2015*, <http://hrcf-web.org/hrcfweb/hrcf-annual-report-2015/> [dostęp: lipiec 2017 r.]; *Figures for 'honour killings', 1998–2003, as presented by Federal Minister of Interior to the Senate, 9 July 2009*, cyt. za: *Honour killings' and the law in Pakistan* [w:] L. Welchman, S. Hossain, *'Honour' Crimes, paradigms and violence against women*, Londyn–Nowy Jork 2005, s. 80; A. Knudse, *License to kill: Honour killings in Pakistan*, Bergen 2004, s. 14–16; *Vast majority: 'Only women are murdered in 90% of honour killings'*, „The Express Tribune” 2016, 15 grudnia, <https://tribune.com.pk/aurat-foundation/> [dostęp: lipiec 2017 r.].

4 Zob. Szerzej m.in.: M. Mann, *A crisis in stratification theory? Persons, households/families/lineages, genders, classes and nations. Gender and Stratification*, Londyn 1986;

stanowi z kolei niejako przejaw samego patriarchy. W skład lokalnych rad wchodzi bowiem wyłącznie starsi mężczyźni, rozstrzygający o miejscowych sprawach – zarówno cywilno-, jak i karnoprawnych. Rady kierują się w swoich działaniach przede wszystkim lokalnymi zwyczajami i tradycjami, implementując wartości *stricte* patriarchalne. Stąd też, wskazuje się, że zdecydowana większość decyzji podejmowanych w ramach *jirgas* i *panchayats* jest często dalece krzywdząca dla kobiet, wobec których niejednokrotnie same rady decydują o zastosowaniu przemocy „honorowej”. Pomimo procesu delegalizacji rad, wciąż odgrywają one w społeczeństwie pakistańskim wiodącą rolę i często (zwłaszcza na obszarach wiejskich) cieszą się większą popularnością niż oficjalny wymiar sprawiedliwości, co przyczynia się do utrwalenia przemocy wobec kobiet, w tym zwłaszcza – „honorowej”⁵.

Obok wskazanych przykładowo aspektów społeczno-politycznych wywierających znaczący, oddolny wpływ na utrzymującą się skalę zabójstw „honorowych” i stanowiących *de facto* ich społeczne usprawiedliwienie, równie istotnym czynnikiem przyczyniającym się do ugruntowania tego typu przestępstw i upowszechnienia poczucia bezkarności wśród sprawców jest obowiązujący w Pakistanie system muzułmańskiego prawa karnego.

W celu zrozumienia zależności pomiędzy normami prawa karnego a zjawiskiem zabójstw „honorowych” tytułem wprowadzenia należy wskazać, iż na klasyczne muzułmańskie prawo karne⁶ składają się trzy

---

F. Ahmed, S. Riaz, P. Barata, D.E. Stewart, *Patriarchal beliefs and perceptions of abuse among south asian immigrant women*, „Violence Against Women” 2004, 10(3), s. 262–282; V.M. Moghadam, *Patriarchy and the politics of gender in modernising societies: Iran, Pakistan and Afghanistan*, „International Sociology” 1992, nr 7(1), s. 35–53; G. Hunnicutt, *Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting “patriarchy” as a theoretical tool*, „Violence Against Women” 2009, 15(5), s. 553–573.

- 5 Patriarchat i działalność *jirga* i *panchayats* nie wyczerpują oczywiście czynników wpływających na sytuację kobiet w Pakistanie oraz występującą skalę przemocy wobec nich, w tym przemocy „honorowej”. Niemniej jednak, jako że celem niniejszego artykułu jest analiza kwestii prawnych i ich wpływu na współczesny obraz i skalę występowania zabójstw „honorowych” w Pakistanie, kwestie społeczno-polityczne przedstawione zostały jedynie w zarysie.
- 6 Autorka przedstawia jedynie zarys cech i reguł związanych z muzułmańskim systemem prawa karnego klasycznego, w zakresie niezbędnym na potrzeby artykułu. W rzeczywistości bowiem poruszane kwestie kategorii przestępstw, kar i zasad rządzących klasycznym prawem karnym islamskim wykazują dużo większy stopień komplikacji i stanowią mogą przedmiot odrębnej publikacji.

kategorie przestępstw i przypisanych im rodzajów kar: 1. *Hudūd*: 2. *Qisas i diyat* 3. *Ta'zir i syasa*. Do pierwszej kategorii należą czyny bezpośrednio zakazane w Koranie, za które kara również szczegółowo określona została w Świętej Księdze. Do czynów tych zaliczają się: *Sariqa* – kradzież; *Hirābal qat'al-tar'iq* – rozbój lub zakłócenie spokoju publicznego; *Zinā* – cudzołóstwo, seksualne relacje pozamałżeńskie; *Qadhf* – fałszywe oskarżenie kogoś o popełnienie *zina*; *Shurb khamr* – spożywanie alkoholu; *Ridda* – apostazja; *Baghi* – zbrojna rewolta lub powstanie przeciwko legitymowanemu władcy⁷. Czyny podlegające pod kategorię *qisas i diyat* to wszystkie typy zabójstwa oraz spowodowania obrażeń ciała. Zgodnie z zasadą *qisas* w przypadku zabójstwa/uszkodzenia ciała zastosowanie ma zasada odwetu (wywołanie u sprawcy adekwatnych obrażeń do tych, których doznała ofiara), o której decyduje sama ofiara, bądź w przypadku jej śmierci – spadkobiercy. W sytuacjach, w których odwet nie może zostać zastosowany, bądź jeżeli uprawnione osoby od niego odstępują, możliwe jest żądanie rekompensaty – *diyat*⁸. Do ostatniej kategorii czynów *ta'zir* (przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu sprzeczne z islamem) i *syasa* (wszelkie przestępstwa przeciwko publicznemu) zaliczają się wszystkie inne czyny (a także te mieszczące się w dwóch poprzednich kategoriach), które penalizowane są na drodze prawa stanowionego danego państwa⁹. Co istotne, zastosowanie kary *hudūd* i *qisas* ma pierwszeństwo przed implementowaniem kary w ramach *ta'zir* – dopiero w razie nie spełnienia wszystkich przesłanek wymaganych dla zastosowania kary *hudūd* lub *qisas*, sprawca może podlegać karze w ramach regulacji *ta'zir*.

Po zamachu stanu dokonanym przez generała Muhammada Zia ul Haqa w 1977 roku, nowe władze Pakistanu rozpoczęły islamizację kraju wprowadzając między innymi karnoprawne regulacje mające pozostawać w zgodzie z klasycznymi założeniami islamu, w tym przede wszystkim z głównymi źródłami religii – Koranem i sunną. Wśród implementowanych w 1979 roku dokumentów znalazły się cztery rozporządzenia¹⁰

7 Katalog czynów zaliczanych do kategorii *hudūd* różni się pomiędzy szkołami – brak konsensusu, czy *baghi* i *ridda* są czynami koranicznymi. Szerzej o przestępstwach *hudūd* zob. R. Peters, *Crime and punishment in Islamic Law. Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, Cambridge 2005, s. 53–64.

8 Szerzej zob. R. Peters, *Crime and punishment...*, *op. cit.*, s. 38–52.

9 Szerzej zob. *Ibidem*, s. 65–68.

10 *The Offences Against Property Ordinance, The Offences of Zina Ordinance, The Offences of Qazf Ordinance, The Prohibition Ordinance* oraz *Execution of the Punishment*

odnoszące się swoim zakresem do przewinień *hudūd*¹¹, ustanowiono także równoległe sądownictwo szariatowe powołując w 1980 roku *Federal Shariat Court*¹², który wyposażono w kompetencje badania i rozstrzygnięcia o zgodności ustaw oraz innych źródeł prawa z zasadami islamu wynikającymi z Koranu i sunny. W kontekście penalizacji zabójstw „honorowych” kluczowe okazało się promulgowanie 5 września 1990 roku *The Qisas and Diyat Act*¹³, którego uchwalenie miało na celu dostosowanie

---

of Whipping Ordinance. Por. T. Wasti, *The Application of Islamic Criminal Law in Pakistan*, Boston 2009, s. 4, 17. Więcej o wpływie *The Hudud Ordinance* zobacz w: R.R. Saeed, *Women Status in Pakistan under Customs and Values & The Controversial Hudood Ordinance 1979*, Pakistan 2004.

- 11 Były to akty: *The Offences Against Property Ordinance*, *The Offences of Zina Ordinance*, *The Offences of Qazf Ordinance*, *The Prohibition Ordinance* oraz *Execution of the Punishment of Whipping Ordinance*. Por. T. Wasti, *The Application...*, *op. cit.*, s. 4, 17.
- 12 Federal Shariat Court został ustanowiony poprzez dodanie do działu VII Konstytucji Pakistanu rozdziału 3-A na mocy *President's Order No. 1 of 1980, Constitution (Amendment) Order, 26th May 1980*, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 1980, cz. 1, 27 maja, http://www.pakistan.org/pakistan/constitution/orders/po1_1980.html [dostęp: kwiecień 2017 r.]. Zob. Art. 203 D *The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*, 12th April, 1973, http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1333523681_951.pdf [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- 13 Znacząca różnica czasowa pomiędzy wprowadzeniem aktów prawa składających się na *Hudud Ordinance* w 1979 a wdrożeniem *The Qisas and Diyat Act* była przede wszystkim wynikiem politycznych manewrów Zia ul Haq, który obawiał się, że implementowanie aktu doprowadzi do niewinnienia jego osobistego rywala politycznego – Zulfikar Ali Bhutto. Bhutto (prezydent Pakistanu w latach 1971–1973 i premier w latach 1973–1977, wprowadził w Pakistanie demokrację parlamentarną) został obalony w wyniku zamachu stanu, na skutek którego władzę przejął Haq, a następnie oskarżony o morderstwo i skazany na karę śmierci na podstawie obowiązującego wówczas art. 302 w zw. z art. 301, 109, 107 i 311 Rozdziału VI *Pakistan Penal Code*. Haq obawiał się, że w wyniku wprowadzenia *The Qisas and Diyat Act* opartego bezpośrednio na Koranie, cedującego uprawnienie do podjęcia decyzji o ukaraniu sprawcy morderstwa krewnym ofiary uniemożliwione zostanie wykonanie kary na Bhutto i zagrozi jego reżimowi. Pomimo więc, iż już w wyroku z 1 października 1979 (*Gul Hassan Khan v. the Government of Pakistan*, PLD 1980, Peshawar 1) Peshawar High Court stwierdził, iż Rozdział XVI Kodeksu Karnego Pakistanu normujący przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu, w tym zabójstwo umyślne jest sprzeczny z postanowieniami islamu, rząd Zia ul Haq przeciągał implementowanie odpowiednich zmian. Ostatecznie *The Qisas and Diyat Act* zostało promulgowane dopiero w 1990 roku (w 1989 Shariat Appellate Bench of the Supreme Court potwierdziła, że artykuły 299–338 pakistańskiego kodeksu karnego

pakistańskiego kodeksu karnego¹⁴ w zakresie przepisów normujących przestępstwo zabójstwa i krzywdy umyślnej do zasad i reguł muzułmańskiego prawa klasycznego. Ustawa miała w szczególności wyeliminować sprzeczne z islamem postanowienia kodeksu, w zakresie: braku postanowień normujących odpowiedzialność *diyyat* i *qisas*; braku postanowień o możliwości zwania kompromisu pomiędzy stroną pokrzywdzoną a oskarżonym o zapłatę ustalonej rekompensaty przez oskarżonego na rzecz tej pierwszej; braku postanowień o możliwości przebaczenia (odstąpienia od oskarżenia) oskarżonemu przez pokrzywdzonego lub rodzinę zmarłego, podczas gdy rząd był uprawniony do zarządzenia przebaczenia bez zgody pokrzywdzonego lub rodziny zmarłego; braku postanowień o wyłączeniu osób nieletnich oraz niepoczytalnych spod kary śmierci; luki definicyjnej w odniesieniu do różnych typów zabójstwa i krzywdy sankcjonowanych na mocy Koranu i sunny oraz określenia kar przewidzianych za nie w zgodzie ze wskazanymi źródłami islamu; sankcjonowaniu przesłanki „silnego i nagłego wzburzenia” skutkującej zakwalifikowaniem czynu jako typu uprzywilejowanego – zabójstwa nieumyślnego. Wprowadzone na mocy *The Qisas and Diyat Act* zmiany, pomimo że nie odnosiły się bezpośrednio do problemu przestępstwa zabójstwa „honorowego”, w praktyce wywarły istotny wpływ także w tym zakresie. Kluczowym w tym kontekście było uznanie przez Supreme Court Shariat Appellate Bench z 1989 roku w orzeczeniu wydanym sprawie *Federation of Pakistan v. Gul Hassan Khan*¹⁵ (w orzeczeniu tym Sąd wskazał na niezbędne zmiany kodeksu karnego wprowadzone następnie na mocy *The Qisas and Diyat Act*) przesłanki „silnego i nagłego wzburzenia” za sprzeczną z postanowieniami islamu. Mając na uwadze, iż przesłanka

---

są sprzeczne z islamem – *Federation of Pakistan v. Gul Hassan Khan*, PLD 1989, SC 633) przez rząd Ghulama Mustafy (*The Criminal Law (Second Amendment), Ordinance No. VII of 1990*, 5th September 1990), a uchwalone przez parlament pakistański w roku 1997 (*The Criminal Law (Amendment), Act II of 1997*, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 1997, cz. I, 11 kwietnia, zwana dalej: *The Qisas and Diyat Act*). Szerzej na temat procesu opracowywania i uchwalania *The Qisas and Diyat Act* zob. T. Wasti, *The Application...*, *op. cit.* s. 99–164, 315–353; A. Sattar, *The Laws of Honour Killing and Rape in Pakistan. Current Status and Future Prospects*, s. 14–16, <https://aawaz.org.pk/cms/lib/downloadfiles/1448430520v2%20Final%20AS%20Laws.pdf> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

¹⁴ *Pakistan Penal Code* from October 6th, 1860 (Act XLV of 1860) [zwany dalej: *Pakistan Penal Code*].

¹⁵ *Federation of Pakistan v. Gul Hassan Khan*, PLD 1989 SC 633.

ta w większości spraw zabójstw „honorowych” wykorzystywana była na korzyść sprawców skutkując orzekaniem kar w złagodzonej wymiarze, jej zniesienie uznać należałoby instynktownie za zabieg pozytywny. Argumentując jednak niezgodność przesłanki wzburzenia z islamem, sąd wskazał równocześnie, że zgodnie z zasadami islamu dopuszczalne są wyłącznie dwie przesłanki wyłączające odpowiedzialność karną sprawców za zabójstwo: działanie w samoobronie oraz popełnienie przez ofiarę czynu, za który podlegałaby karze śmierci na mocy postanowień islamu. W konsekwencji, jako że najwyższą karą przewidzianą za cudzołóstwo na mocy *sunny* jest kara śmierci, argumentacja uwzględniona w przedmiotowym orzeczeniu wykorzystywana była przez sądy na korzyść sprawców zabójstw „honorowych”, którzy przepisywali swoim ofiarom właśnie czyn cudzołóstwa. W praktyce, wspomniane orzeczenie *Supreme Court* w odniesieniu do przesłanki siniego wzburzenia, wywarło negatywny wpływ na stanowisko sądów w sprawach o zabójstwa „honorowe”. Orzeczenie stało się, jak już wspomniano, bezpośredni impulsem do promulgowania *The Qisas and Diyat Act*, którego konsekwencje dla rozstrzygnięcia spraw o zabójstwa, w tym zabójstwa „honorowych” okazały się znamienne¹⁶.

Na mocy postanowień *The Qisas and Diyat Act* do pakistańskiego kodeksu karnego została przede wszystkim implementowana zasada odwetu, uprawniająca osobę która doznała naruszenia ciała lub *wali*'ego (opiekuna prawnego) ofiary zabójstwa umyślnego (*qatl-i-amd*)¹⁷ do żądania ukarania sprawcy przez spowodowanie u niego obrażeń adekwatnych

¹⁶ Szerzej zob. *Federation of Pakistan v. Gul Hassan Khan*, PLD 1989 SC 633; M. Lau, *The Role Of Islam In The Legal System Of Pakistan*, Leiden 2006, s. 133–139; S.A. Warraich, „Honour Killings” and the Law in Pakistan, [w:] L. Welchman, S. Hossain (red.), *‘Honour’. Crimes, Paradigms, and Violence Against Women*, Karachi: Oxford University Press 2007, s. 83–88; A. Sattar, *The Laws... op. cit.*, s. 20.

¹⁷ *Qatl-i-amd* – umyślne zabójstwo spowodowane działaniem podjętym w zamiarze spowodowania śmierci lub uszkodzenia ciała, które to działanie w zwyczajnych okolicznościach może spowodować śmierć, lub które podjęte zostaje przez osobę która wie, iż stanowi ono na tyle bezpośrednie niebezpieczeństwo, że istnieje wysokie prawdopodobieństwo, iż spowoduje ono śmierć. Jako *qatl-i-amd* zakwalifikowane powinno być ponadto na podstawie wprowadzonego art. 301 spowodowanie śmierci osoby innej, niż osoba której śmierć była zamierzona. Zob. Zmiana art. 300 Pakistan Penal Code na mocy *The Qisas and Diyat Act: Qatl-i-amd*: „Whoever, with the intention of causing death or with the intention of causing bodily injury to a person, by doing an act which in the ordinary course of nature is likely to cause death, or with the knowledge that his act is so imminently dangerous that it must

do tych, jakie wywołane zostały pokrzywdzonego, bądź przez wymierzenie mu kary śmierci¹⁸. W kontekście analizy statusu prawnego zabójstw „honorowych” kluczowymi postanowieniami okazały się wprowadzone na mocy *The Qisas and Diyat Act* do kodeksu karnego art. 308 w zw. z art. i 306 oraz w szczególności art. 309. Art. 302 zawierał generalne postanowienia regulujące możliwość zastosowania kary za *qatl-i-amd*:

Kara za *qatl-i-amd*: Ktokolwiek popełnia *qatl-i-amd* podlega, z zastrzeżeniem przepisów niniejszego rozdziału, karze: (a) śmierci w ramach *qisas*; (b) śmierci lub dożywotniego pozbawienia wolności w ramach *ta'zir* mając na uwadze fakty i okoliczności sprawy, jeżeli dowód w którejkolwiek z form określonych w artykule 304 nie jest dostępny, lub (c) pozbawienia wolności na okres nie dłuższy niż 25 lat, jeśli zgodnie z Nakazami Islamu [postanowieniami Koranu i sunny] kara w ramach *qisas* nie może zostać zastosowana¹⁹.

W przypadku zabójstwa umyślnego, zgodnie z zasadami klasycznego prawa muzułmańskiego, pierwszeństwo uzyskała więc możliwość wymierzenia sprawcy kary śmierci w ramach *qisas*, tj. zgodnie z wolą pokrzywdzonego lub *wali*²⁰. Uprawnienie to ograniczone jednak zostało na

---

in all probability cause death, causes the death of such person, is said to commit *qatl-i-amd*”.

- 18 Na mocy *The Qisas and Diyat Act* do art. 299 lit. k Pakistan Penal Code wprowadzono definicję *qisas* w brzmieniu: „*qisas* means punishment by causing similar hurt at the same part of the body of the convict as he has caused to the victim or by causing his death if he has committed *qatl-i-amd*, in exercise of the right of the victim or a *wali*”.
- 19 Tłumaczenie własne, tekst oryginalny: „Punishment of *qatl-i-amd*: Whoever commits *qatl-i-amd* shall, subject to the provisions of this Chapter, be: (a) punished with death as *qisas*; (b) punished with death or imprisonment for life as *ta'zir* having regard to the facts and circumstances of the case, if the proof in either of the forms specified in section 304 is not available, or, (c) punished with imprisonment of either description for a term which may extend to twenty-five years, where according to the Injunctions of Islam the punishment of *qisas* is not applicable”. Art. 302 wprowadzony na mocy *The Qisas and Diyat Act* do *Pakistan Penal Code*.
- 20 Odpowiedzialność *qisas* pierwszeństwo uzyskała analogicznie także w przypadku wyrządzenia krzywdy fizycznej zdefiniowanej w art. 332 i dalszych. Zob. Art. 332 wprowadzony na podstawie *The Qisas and Diyat Act* do *Pakistan Penal Code*. Zob. także: art. 333–338-H wprowadzone na podstawie *The Qisas and Diyat Act* do *Pakistan Penal Code*.

mocy postanowień art. 306 i 307, wśród których w art. 306 znalazły się wyłączenia mające bezpośredni wpływ na odpowiedzialność karną *qisas* określonej grupy sprawców zabójstw „honorowych” – punkt b i c wskazanego artykułu stanowiły bowiem:

Qatl-i-amd nie podlega karze *qisas* w następujących przypadkach: [...] (b) Kiedy sprawca powoduje śmierć jego dziecka lub wnuka w jakikolwiek sposób i (c) Kiedy jakikolwiek wali ofiary jest bezpośrednim zstępnym, w jakikolwiek sposób, sprawcy²¹.

W tym zakresie, na mocy art. 308 zamiast odpowiedzialności *qisas* zastosowanie miała odpowiedzialność odszkodowawcza *diyat* wraz z możliwością wymierzenia kary pozbawienia wolności w ramach *ta'zir* w maksymalnym wymiarze do lat czternastu. Mając na uwadze, iż statystycznie sprawcami zabójstw „honorowych” są w zdecydowanej większości przypadków bracia ofiary lub inni bliscy krewni²², przytoczone przesłanki

-
- 21 Tłumaczenie własne, tekst oryginalny: „*Qatl-i-amd* shall not be liable to *qisas* in the following cases: [...] (b) When an offender causes death of his child or grandchild, how-low-so-ever; and (c) When any *wali* of the victim is a direct descendant, how-low-so-ever, of the offender”. Art. 302 punkt b i c wprowadzony na mocy *The Qisas and Diyat Act* do *Pakistan Penal Code*.
- 22 W raporcie Commission on Human Rights z 27 stycznia 2005 na podstawie danych zgromadzonych przez *Human Rights Commission of Pakistan*, wskazano, że w latach 1998–2002 oskarżonymi o popełnienie zabójstw „honorowych” byli: w 462 przypadkach bracia ofiary, w 395 mężowie, 217 bliscy krewni, w 103 ojcowie, w 60 inne osoby związane z ofiarą, w 58 synowie i w 44 osoby nieznanne. Z kolei na podstawie analizy informacji o zarejestrowanych przypadkach zabójstw „honorowych” w Pakistanie w latach 2004–2007 zgromadzonych przez *Human Rights Commission of Pakistan*, ustalono, że sprawcami przestępstw byli: w 749 przypadkach (38%) mężowie ofiary, w 421 przypadkach (22%) bracia ofiary, w 200 przypadkach (10%) bliscy krewni ofiary, tj. kuzyni, wujkowie, dziadkowie lub bratankowie/siostrzeńcy, w 132 przypadkach (7%) powinowaci, w 121 przypadkach (6%) ojcowie, w 50 przypadkach (3%) synowie, w pozostałych przypadkach: lokalni mieszkańcy, sąsiedzi, pracodawcy lub osoby inne. Zob. Economic and Social Council UN, Commission on Human Rights, *Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective: Violence Against Women, Written statement* submitted by the Asian Indigenous and Tribal Peoples Network (AITPN), a non-governmental organization in special consultative status*, 27 stycznia 2005 (E/CN.4/2005/NGO/12); M. Nasrullah, S. Haqqi i K.J. Cummings, *The epidemiological patterns of honour killing of women in Pakistan*, „European Journal of Public Health” 2009, vol. 19, no. 2, s. 194.

z art. 306 znalazły zastosowanie *de facto* w większości spraw, skutkując ograniczeniem odpowiedzialności tej grupy sprawców w zasadzie wyłącznie do pieniężnej odpowiedzialności odszkodowawczej. Artykuł 309 wprowadzony przez *The Qisas and Diyat Act* ustanowił z kolei możliwość **całkowitego odstąpienia** od wymierzenia kary wobec sprawcy *qatl-i-amd* poprzez przyznanie *wali* uprawnienia do zrzeczenia się żądania kary *qisas*:

(1) W przypadku *qatl-i-amd* pełnoletni, w pełni świadomy wali, może w każdym czasie, bez odszkodowania zrzec się prawa *qisas*: z zastrzeżeniem, że prawa *qisas* nie można zrzec się: (a) w przypadku, gdy rząd pełni funkcję wali; lub (b) gdy prawo *qisas* przysługuje osobie nieletniej lub niepełnoletniej (2) W przypadku kiedy występuje więcej niż jeden wali ofiary, każdy z nich może zrzec się prawa *qisas*: z zastrzeżeniem, że wali, który nie zrzekł się prawa *qisas* uprawniony jest do swojego udziału *diyat*²³.

Tak skonstruowane uprawnienie przyznane każdemu (poza wskazanymi wyłączeniami) *wali* ofiary zabójstwa w praktyce skutkowało uzyskaniem możliwości całkowitego wyłączenia spod odpowiedzialności karnej sprawców zabójstw „honorowych”. W związku bowiem ze specyfiką tego typu przestępstw, bezpośredni sprawca kieruje się motywacją „odzyskania utraconego honoru” podzielaną w zdecydowanej większości przypadków przez pozostałych członków rodziny, którzy jednocześnie tworzą grono spadkobierców ofiary uprawnionych do wyegzekwowania bądź zrzeczenia się prawa *qisas*.

W związku z tak ukształtowanym stanem prawnym gwarantującym w zasadzie bezkarność sprawców zabójstw „honorowych”, przy jednoczesnej ogromnej, niemalejącej skali przestępstw, na początku XXI wieku, szczególnie zintensyfikowane zostały starania aktywistów oraz części

---

23 Tłumaczenie własne, tekst oryginalny: „Waiver-Afw of *qisas* in *qatl-i-amd*: (1) in the case of *qatl-i-amd*, an adult sane *wali* may, at any time and without any compensation, waive his right of *qisas*: Provided that the right of *qisas* shall not be waived (a) where the Government is the *wali*; or (b) where the right of *qisas* vests in a minor or insane. (2) Where a victim has more than one *wali*, any one of them may waive his right of *qisas*: Provided that the *wali* who does not waive the right of *qisas* shall be entitled to his share of *diyat*.” Art. 309 wprowadzony na mocy *The Qisas and Diyat Act* do Pakistan Penal Code.

polityków, zmierzające do wprowadzenia w Pakistanie zmian prawnych w rzeczonym zakresie. Do uchwalenia przełomowej nowelizacji – *The Criminal Law (Amendment) Act 2004*²⁴ doszło ostatecznie w 26 października 2004 roku. Ustawa znowelizowała postanowienia pakistańskiego kodeksu karnego wprowadzając postanowienia penalizujące przestępstwo zabójstwa „honorowego” jako odrębnego typu zabójstwa oraz zmieniając niektóre przepisy pakistańskiego kodeksu postępowania karnego²⁵. Wśród kluczowych zmian wprowadzonych mocą nowelizacji, wymienić należy dodanie do artykułu 299 pakistańskiego kodeksu karnego pod literą ii definicji zabójstwa motywowanego honorem:

przestępstwo popełnione w imię lub pod pretekstem honoru’ oznacza przestępstwo popełnione w imię lub pod pretekstem *karo kari, siyah kari* lub innych podobnych zwyczajów lub praktyki²⁶.

Wskazać w tym miejscu należy, że przytoczone nazwy *karo kari, siyah kari* nie zostały już przez ustawodawcę zdefiniowane, stąd właściwym wydaje się uznanie, iż odwołuje się on do ich zwyczajowego rozumienia. *Karo-kari* literalnie tłumaczyć można jako „czerni”, „czarnego mężczyzny – czarną kobietę”, w znaczeniu mężczyzny i kobiety niegodnych, którzy swoim zachowaniem przynieśli rodzinę/klanowi hańbę, co w konsekwencji kulturowo legalizuje ich zabójstwo. Sformułowanie to uznać można za regionalne określenie zabójstwa „honorowego” charakterystyczne dla pakistańskiej prowincji Sindh. Adekwatne znaczenie ma *siyah kari*, jako określenie charakterystyczne z kolei dla Beludżystanu²⁷. Ustawodawca

---

24 Ustawa weszła w życie 11 stycznia 2005 roku. *The Criminal Law (Amendment) Act 2004*, Act I of 2005, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 2005, cz. II, 11 stycznia (zwany dalej: *The Criminal Law (Amendment) Act 2004*).

25 *The Code of Criminal Procedure, 1898* (Act no. V of 1898), 22 marca 1898 (zwany dalej: kodeks postępowania karnego).

26 Tłumaczenie własne, tekst oryginalny: „(ii) offence committed in the name or on the pretext of honour” means an offence committed in the name or on the pretext of *karo kari, siyah kari* or similar other customs or practices”. Treść wszystkich przytoczonych przepisów zmienionych przez *The Criminal Law (Amendment) Act 2004* celowo przytaczana jest bez uwzględnienia zmian wprowadzonych w 2016 na mocy *The Criminal Law (Amendment) October 22th, 2016 (Act XLIII of 2016)*, które zostaną poddane odrębnej analizie.

27 Szerzej zob. M.Z. Lari, *Honour Killings... op. cit.*, glossary; A. Warraich, *Honour killings’ ... op. cit.*, s. 79; S. Bhanbhro, M.R. Wassan, M.A. Shah, A.A. Talpur,

zdecydował się więc na zdefiniowanie zabójstwa „honorowego” poprzez wskazanie jego dwóch, regionalnych określeń, co należy ocenić raczej negatywnie – tak skonstruowana definicja, przy jednoczesnym braku objaśnienia pojęć *karo kari* i *siyah kari* na poziomie ustawowym nie formułuje *de facto* konkretnych znamion przestępstwa, co w praktyce może znacznie utrudniać właściwą kwalifikację czynów. Przy sformułowanej w ten sposób definicji odwołującej się do społecznego, czy może – kulturowego rozumienia zabójstwa „honorowego”, zakwalifikowanie konkretnych przypadków zabójstwa jako „honorowe” pozostawione zostaje w zasadzie dyskrecjonalnemu uznaniu sędziego, co przy widocznych do czasu implementowania nowelizacji tendencjach orzekania na korzyść sprawców, uznać należy co najmniej za niepokojące. Ustawodawca nie wymienił ponadto występujących obok *karo kari* i *siyah kari* regionalnych określeń zabójstwa „honorowego” używanych w dwóch pozostałych prowincjach, a więc odpowiednio: *kala-kali* w Pendżabie oraz *tor-tora* w Chajber Pasztunchwa, a jedynie odwołał się w końcowej części definicji do „innych podobnych zwyczajów lub praktyki”, co ocenić można jako swego rodzaju lukę definicyjną²⁸. Na mocy dalszych postanowień, w omawianym wcześniej artykule 302 pakistańskiego kodeksu karnego wyłączono możliwość zastosowania postanowienia litery c do przypadków zabójstw popełnionych w imię lub pod pretekstem honoru:

Pod warunkiem, że żadne z postanowień zawartych w tej klauzuli nie ma zastosowania do zabójstwa, jeśli zostało pełnione w imię lub pod pretekstem honoru, a mieści się ono w zakresie litery (a) i (b), w zależności od przypadku²⁹.

A.A. Wassan, *Karo Kari: the murder of honour in Sindh Pakistan: an ethnographic study*, „International Journal of Asian Social Science” 2013, nr 3 (7), s. 1468.

²⁸ Por. *ibidem*.

²⁹ Tłumaczenie własne, tekst oryginalny: „Punishment of *qatl-i-amd*: Whoever commits *qatl-i-amd* shall, subject to the provisions of this Chapter, be: (a) punished with death as *qisas*; (b) punished with death or imprisonment for life as *tazir* having regard to the facts and circumstances of the case, if the proof in either of the forms specified in section 304 is not available, or, (c) punished with imprisonment of either description for a term which may extend to twenty-five years, where according to the Injunctions of Islam the punishment of *qisas* is not applicable. **Provided that nothing in this clause shall apply to the offence of *qatl-i-amd* if committed in the name or on the pretext of honour and the same shall fall within the ambit of (a) and (b), as the case may be**”. Art. 302 *Pakistan Penal Code*.

W konsekwencji ustanawiając możliwy do orzeczenia wymiar kary za „honorowe” zabójstwo umyślne na dożywotnie pozbawienie wolności lub karę śmierci, a więc na maksymalny możliwy do wymierzenia w ramach *qisas* lub *ta'zir*. W tym zakresie ograniczona więc została dyskrejonalność sędziów³⁰. Na mocy zmiany art. 305 w sprawach o zabójstwo „honorowe” wykluczona została możliwość pełnienia funkcji *wali* przez określonych zgodnie z prawem osobistym ofiary, jej spadkobierców³¹, zwiększony został ponadto maksymalny wymiar kary w ramach *ta'zir* za zabójstwo umyślne nie podlegające pod odpowiedzialność *qisas* oraz za *qatl shibh-i-amd*³²: z czternastu na dwadzieścia pięć lat pozbawienia wolności³³. W efekcie nowelizacji art. 311 w przypadku odstąpienia od wymierzenia wobec sprawcy kary *qisas*, do katalogu kar możliwych do wymierzenia przez sąd wobec sprawcy zabójstwa umyślnego, gdy nie wszyscy *wali* rzekli się prawa do *qisas* oraz w przypadku *fasad-fil-ard* (wywołania chaosu lub nieporządku w społeczeństwie), obok pozbawienia wolności do lat czternastu dodano karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz karę śmierci. Jednocześnie w przypadku zabójstwa umyślnego popełnionego w imię lub pod pretekstem honoru ustanowiono minimalny wymiar kary – dziesięć lat pozbawienia wolności i odpowiednio w art. 324 w przypadku usiłowania zabójstwa – pięć lat pozbawienia wolności³⁴. Na mocy nowelizacji do przesłanek skutkujących możliwością

-
- 30 Por. H. Irfan, *Honour Related Violence Against Women in Pakistan*, s. 10, www.lexisnexis.com/documents/pdf/20080924043437_large.pdf [dostęp: lipiec 2017 r.].
- 31 Oryginalny tekst artykułu z wprowadzoną zmianą: „*Wali*: In case of *qatl*, the *wali* shall be: (a) The heirs of the victim, according to his personal law; [but shall not include the accused or the convict in case of *qatl-i-amd* if committed in the name or on the pretext of honour] and (b) The Government, if there is no heir”. Art. 305 *Pakistan Penal Code*.
- 32 *Qatl shibh-i-amd* – określić można jako typ zabójstwa nieumyślnego. W zakres nazwy wchodzi czyny, w których sprawca nie miał zamiaru wywołania śmierci ofiary, ale miał zamiar spowodowania uszkodzenia ciała. Zob. <http://lawalmanac.com/criminal-law/qatl-murder/qatl-shibh-i-amd/> [dostęp: lipiec 2017 r.].
- 33 Zmiany tej dokonano poprzez nowelizację art. 308 i 316 *Pakistan Penal Code*.
- 34 Oryginalne brzmienie art. 311: „*Ta'zir* after waiver or compounding of right of *qisas* in *qatl-i-amd*: Notwithstanding anything contained in Section 309 or Section 310, where all the *wali* do not waive or compound the right of *qisas*, or 122[if] 122 the principle of *fasad-fil-ard* the Court may, having regard to the facts and circumstances of the case, punish an offender against whom the right of *qisas* has been waived or compounded with death or imprisonment for life or imprisonment of either description for a term of which may extend to fourteen years as *ta'zir*. Provided that

wymierzenia kary *ta'azir* wobec sprawcy winnego spowodowania któregoś z rodzajów krzywd określonych w rozdziale XVI pakistańskiego kodeksu karnego, obok rekompensaty, dodano przesłankę popełnienia przestępstwa w imię lub pod pretekstem honoru³⁵. Ostatnia zmiana jaka została wprowadzona do kodeksu karnego uzależniła natomiast możliwość odstąpienia od oskarżenia sprawcy przestępstwa popełnionego w imię lub pod pretekstem honoru, od zastrzeżenia określonych warunków przez sąd przed którym toczy się postępowanie (za zgodą stron). Formułując warunki, sąd zobligowany został do wzięcia pod uwagę stanu faktycznego sprawy i okoliczności popełnienia czynu. (adekwatne postanowienie wprowadzono także do kodeksu postępowania karnego)³⁶.

---

if the offence has been committed in the name or on the pretext of honour, the imprisonment shall not be less than ten years. Explanation: For the purpose of this section, the expression *fasad-fil-arz* shall include the past conduct of the offender, or whether he has any previous convictions, or the brutal or shocking manner in which the offence has been committed which is outrageous to the public conscience, or if the offender is considered a potential danger to the community, or if the offence has been committed in the name or on the pretext of honour". Art. 311 *Pakistan Penal Code*.

- 35 Tekst oryginalny: „337-N. Cases in which *qisas* for hurt shall not be enforced: (1) The *qisas* for a hurt shall not be enforced in the following cases, namely: (a) when the offender dies before execution of *qisas*; (b) when the organ of the offender liable to *qisas* is lost before the execution of *qisas*: Provided that offender shall be liable to *arsh*, and may also be liable to *ta'zir* provided for the kind of hurt caused by him; (c) when the victim waives the *qisas* or compounds the offence with *badl-i-sufh*; or (d) when the right of *qisas* devolves on the person who cannot claim *qisas* against the offender under this Chapter: Provided that the offender shall be liable to *arsh*, if there is any *wali* other than the offender, and if there is no *wali* other than the offender he shall be liable to *ta'zir* provided for the kind of hurt caused by him. (2) Notwithstanding anything contained in this Chapter, in all cases of hurt, the Court may, having regard to the kind of hurt caused by him, in addition to payment of *arsh*, award *ta'zir* to an offender who is a previous convict, habitual or hardened, desperate or dangerous criminal or the offence has been committed by him in the name or on the pretext of honour. Provided that the *ta'zir* shall not be less than one-third of the maximum imprisonment provided for the hurt caused if the offender is a previous convict, habitual, hardened, desperate or dangerous criminal or if the offence has been committed by him in the name or on the pretext of honour.” Art. 337-N *Pakistan Penal Code*.
- 36 Tekst oryginalny art. 338-E: „Waiver or compounding of offences: (1) Subject to the provisions of this Chapter and Section 345 of the Code of Criminal Procedure, 1898 (V of 1898), all offences under this Chapter may be waived or compounded

Wprowadzone mocą *The Criminal Law (Amendment) Act 2004* zmiany oceniać można niejednoznacznie. Za pozytywny uznać niewątpliwie należy sam fakt przyjęcia przez władze przedmiotowej regulacji, w szczególności, iż w zakresie, w jakim wprowadza ona definicję legalną przestępstwa zabójstwa motywowanego honorem przepisy bezpośrednio penalizujące czyn, jest ona bezprecedensowa. Niemniej jednak szczegółowa analiza zmian z 2004 roku prowadzi do konkluzji, iż pozytywna ocena *The Criminal Law (Amendment) Act 2004* ustępuje negatywnej – wprowadzone uregulowania obarczone są bowiem lukami skutkującymi w praktyce ich bezskutecznością.

Przed wszystkim kara za zabójstwo popełnione w imię lub pod pretekstem honoru pozostaje fakultatywna – przestępstwo wciąż mieści się w zakresie przepisów uprawniających poszczególne osoby do zrzeczenia się zarzutów w ramach *qisas*, jednocześnie na podstawie art. 311 kodeksu karnego, do dyskrecjonalnego uznania sądu pozostawiono wymierzenie w takim przypadku kary w ramach *ta'zir*. W konsekwencji mimo określonej minimalnej dolnej granicy kary *ta'zir* dla sprawców zabójstw „honorowych” w wymiarze 10 lat pozbawienia wolności, wspomniana luka skutkuje możliwością całkowitego uniknięcia odpowiedzialności sprawców. Brak ponadto minimalnego wymiaru kary której wymierzenie byłoby obligatoryjne niezależne od stosunku sprawcy do ofiary. Podobny efekt wywołuje brzmienie art. 338-E, na podstawie którego odstąpienie od oskarżenia uzależniono od możliwości zastrzeżenia przez sąd określonych warunków, nie ustanawiając jednak obligatoryjnej kary *ta'zir*. Wspomniane już skonstruowanie samej definicji zabójstwa „honorowego”

---

and the provisions of Sections 309 and 310 shall, mutatis mutandis, apply to the waiver or compounding of such offences: Provided that, where an offence has been waived or compounded, the Court may, in its discretion having regard to the facts and circumstances of the case, acquit or award *ta'zir* to the offender according to the nature of the offence. **Provided further that where an offence under this Chapter has been committed in the name or on the pretext of honour, such offence may be waived or compounded subject to such conditions as the Court may deem fit to impose with the consent of the parties having regard to the facts and circumstances of the case.** (2) All questions relating to waiver or compounding of an offence or awarding of punishment under Section 310, whether before or after the passing of any sentence, shall be determined by trial Court: Provided that where the sentence of *qisas* or any other sentence is waived or compounded during the pendency of an appeal, such questions may be determined by the trial Court”.
Art. 338-E *Pakistan Penal Code*.

w sposób ogólny i generalny m.in. poprzez odwołanie się do „innych podobnych zwyczajów i praktyk” utrudnia prawidłową subsumcję konkretnego stanu faktycznego pod normy odnoszące się do przestępstw motywowanych honorem, co z jednej strony skutkować może kwalifikacją czynu jako wypełniającego znamiona innego przestępstwa zagrożonego łagodniejszym wymiarem kary, z drugiej – kwalifikacją czynów nie mieszczących się w zakresie przemocy motywowanej honorem jako „honorowe”.

Samo ograniczenie katalogu kar za zabójstwo „honorowe” do dożywotniego pozbawienia wolności lub kary śmierci mające na celu jej zaostrenie, mimo iż z założenia wydaje się być krokiem pozytywnym, w praktyce odnosi efekt odwrotny – jeszcze przed uchwaleniem nowelizacji dostrzegana była bowiem tendencja do niechętnego wymierzania przez sądy surowych kar za przestępstwa motywowane honorem. W takim stanie rzeczy, przy wciąż obecnym przyzwoleniu społecznym na tego typu przemoc, zawężenie katalogu kar do dwóch tak surowych, może zniechęcać sądy do skazywania za przestępstwa „honorowe” w ogóle. Co więcej, w związku z zaostrozonym wymiarem kary, sprawcy mogą świadomie pomijać w zeznaniach motywację obrony honoru, co przy jednoczesnej ogólnej definicji czynu ułatwiać im może unikanie odpowiedzialności.

Za lukę uznany może zostać także brak usankcjonowania odpowiedzialności osób, które do dokonania zbrodni zachęcają czy wręcz podżegają, bezpośrednio popychając sprawcę do popełnienia czynu, a których rola niejednokrotnie okazuje się przecież kluczowa³⁷.

Nie powinno więc dziwić, iż uchwalone w takiej formie zmiany krytyce poddawane były już od momentu ich wejścia w życie – działacze na rzecz praw kobiet wskazywali, iż są one wadliwe i niekompletne³⁸, a sama Sherry Rehman³⁹ zasiadająca wówczas w National Assembly z ramienia

37 Por. *The Criminal Law (Amendment) Act 2004*; M.Z. Lari, *'Honour Killings... op. cit.*, s. 27–36.

38 Por. M. Hussain, *“Take My Riches, Give Me Justice”: A Contextual Analysis of Pakistan’s Honor Crimes Legislation*, „Harvard Journal of Law & Gender” 2006, nr 29(1), s. 239–240.

39 Sherry Rehman – pakistańska polityk liberalna, dyplomata, dziennikarka; w latach 2008–2009 zajmowała stanowisko Federal Minister for Information and Broadcasting Pakistan, w latach 2011–2013 została mianowana jako Ambasador Pakistanu w Stanach Zjednoczonych; aktywna działaczka na rzecz obrony praw kobiet

Pakistan People's Party (dalej: „PPP”)⁴⁰, która przedstawiła pierwotną wersję *The Criminal Law (Amendment) Act 2004* określiła jako „tragicznie nieadekwatne”, wskazując że uchybiają one najważniejszej kwestii – pełnej konfrontacji *The Qisas and Diyat Act*, która prywatyzując *de facto* wymiar sprawiedliwości, umożliwia spakobiercom ofiar przebaczenie sprawcom, gwarantując tym samym ich bezkarność⁴¹.

The Criminal Law (Amendment) Act 2004 okazało się w praktyce bezskuteczne, sprawcy zabójstw „honorowych” wciąż bowiem mogli korzystać i korzystali z luk prawnych aby uniknąć odpowiedzialności, a sama skala przestępstw nie uległa zmianie. Równocześnie orzecznictwo w przedmiotowym zakresie pozostało niejednolite⁴² – **część sądów wciąż**

---

w Pakistanie. Szerzej zob. *Ambassador Sherry Rehman*, http://embassyofpakistanusa.org/ambbio_01012.php [dostęp: kwiecień 2017 r.].

40 Centrolewicowa Pakistańska Partia Ludowa działająca od 1967 roku. Więcej o partii zob. <https://www.ppp.org.pk/about-party/> [dostęp: kwiecień 2017 r.]

41 Tłumaczenie własne, oryginalny fragment tekstu opinii S. Rehman: „At present, despite the ratification of the government's tragically inadequate 'honour killings' bill in the National Assembly the law allows criminals to get off with light or no sentences on the basis of compound ability. Basically, the government bill, despite extending a little relief to the victim, still crucially shies away from confronting the *Qisas and Diyat* laws introduced by a military regime more than twenty-five years ago under the larger ambit of the Hudood Ordinances which have become a rallying cry for Islamists who seek to divert attention from real issues by appropriating the power to interpret all Islamic law. After these laws were put into effect, acquittals went up to 92 per cent and convictions to less than 8 per cent. These are not in accordance with either the spirit of justice prevalent throughout Islam, nor do they stand up to the standards of the freedoms and equality enshrined in our battered constitution. This is the main law that condones clan killings by privatizing justice, and it still remains unaddressed. In other words, the perpetrators are able to obtain forgiveness from the heirs of the victim, and the state no longer remains the sole decision-maker in dispensing justice, as was the case under the 1973 Constitution”. S. Rehman, *No Honour in the Honour Killings Bill*, „The Dawn” 2005, 13 stycznia, <https://www.dawn.com/news/1066922/dawn-opinion-13-january-2005#2> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

42 Dla przykładu w sprawie *Mohammad Ameer v. The State* z 2006 roku sąd odmawiając uwzględnienia czynnika silnego i nagłego wzburzenia stwierdził, że nie może on być rozpatrywany w stosunku do oskarżonego „który podejmując zarzut *ghairat* [honor] i honoru rodziny, popełnił zbrodnię z **premedytacją**”. (Tłumaczenie własne fragmentu; tekst oryginalny orzeczenia: „The plea of the grave and sudden provocation May not be available to an accused who having taken plea of *Ghairat* and family honour, committed crime with premeditation”). Oskarżonemu

uwzględniała motywację „obrony honoru” jako czynnik łagodzący. W rezultacie, podjęte zostały próby implementacji kolejnych zmian, mających wyeliminować wskazane luki prawne. 2 marca 2015 roku uchwalony został przez Senat projekt kolejnych poprawek (Anti-Honour Killings Laws, *The Criminal Law (Amendment) Bill, 2014* wraz z Anti-Rape Laws, *The Criminal Law (Amendment) Bill, 2014*) przedłożony przez Senator Syeda Sughra Imam z ramienia PPP 24 lutego 2014 roku⁴³. Projekt nie został jednak zatwierdzony w ciągu wymaganych 90 dni przez National Assembly i ostatecznie rozpatrzony został na posiedzeniu wspólnym parlamentu dopiero 6 października 2016 roku⁴⁴. Długotrwała procedura przyjmowania kolejnych zmian spowodowana była przede wszystkim politycznymi obiekcjami w odniesieniu do pierwotnie przedstawionego projektu – część partii twierdziła, że narusza on zasady islamu⁴⁵. Sam Premier – Nawaz

---

przedstawiono zarzut popełnienia podwójnego zabójstwa z premedytacją na skutek utraty kontroli nad własnym panowaniem w związku z powzięciem informacji o zgwałceniu jego siostry. Zob. m.in. *Muhammad Ameer v. The State*, PLD 2006 S.C. 283; zob. też *Muhammed Akhtar v. The State*, 2009 YLR 1092.

- 43 Pierwotna wersja poprawek wniesiona do Senatu 24 lutego 2014 r.: *A Bill further to amend the Pakistan Penal Code, 1860 and the Code of Criminal Procedure, 1898*, http://www.senate.gov.pk/uploads/documents/1393302246_593.pdf [dostęp: maj 2017 r.]. Zob. także: *Senate passes bills against rape, honour killing*, <http://www.ncsw.gov.pk/news-events/senate-passes-bills-against-rape-honour-killing> [dostęp: kwiecień 2017 r.]; M. Usman, *Govt likely to present own bill on honour killing*, <https://tribune.com.pk/story/1128528/legislation-govt-likely-present-bill-honour-killing/> [dostęp: kwiecień 2017 r.]; I. Haider, *Senate passes bills against rape, honour killing*, „The Dawn” 2015, 2 marca, <https://www.dawn.com/news/1166907> [dostęp: maj 2017 r.].
- 44 Zob. *Parliament of Pakistan Orders of the Day for the meeting of the Majlis-e-Shoora (Parliament) in joint sitting to be held on Thursday, the 6th October, 2016 at 10.30 a.m.*, [http://www.na.gov.pk/uploads/documents/06-10-2016%20\(THURSDAY\).pdf](http://www.na.gov.pk/uploads/documents/06-10-2016%20(THURSDAY).pdf) [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- 45 W opozycji do przyjęcia zmian stał m.in. Fazl-ur-Rehman, przewodniczący sunnickiej partii Jamiat Ulema-e-Islam, który stwierdził że proponowane zmiany skutkują „poczuciem niepewności wśród mężczyzn”. Także w październiku 2016 roku podczas głosowania nad ostateczną wersją poprawek zarówno przedstawiciele partii Jamiat Ulema-i-Islam-Fazl, jak i Jamaat-i-Islami odnosili się do zmian krytycznie, zarzucając ich postanowieniom sprzeczność z islamem. Opór części polityków w stosunku do regulacji na rzecz praw kobiet wynika z dążenia do utrzymania patriarchalnej struktury państwa. Zob. m.in. *Pakistani parliament passes landmark anti-’honor killing’ bill*, <http://www.dw.com/en/pakistani-parliament-passes-landmark-anti-honor-killing-bill/a-35983522> [dostęp: maj 2017 r.]; H.B. Zaidi,

Sharif⁴⁶ ustosunkował się do ustawy wyrażając publiczną dezaprobatę dla zabójstw „honorowych” i obiecując przyjęcie przez rząd efektywnego prawodawstwa, dopiero w lutym 2016 roku po projekcji nominowanego do Oscara filmu „A Girl in the River: The Price of Forgiveness” reżyserii Sharmeen Obaid-Chinoy⁴⁷, do której doszło w ramach programu zorganizowanego w Prime Minister House⁴⁸. Warto w tym miejscu wskazać, iż sam film, opowiadający historię niedoszłej ofiary zabójstwa honorowego bezskutecznie usiłującej wyegzekwować sprawiedliwość od oprawców, odegrał znaczącą rolę w kontekście nagłośnienia problemu zabójstw motywowanych honorem i nieskuteczności dotychczasowego prawodawstwa pakistańskiego, zarówno w samym kraju, jak i na arenie międzynarodowej. Wpływ na zasięg produkcji miało przede wszystkim nagrodzenie jej podczas gali przyznania Oscarów w 2016 r. w kategorii: najlepszy film dokumentalny. Na przyjęcie kolejnej nowelizacji, istotny wpływ wywarła także sprawa zabójstwa pakistańskiej modelki i postaci społecznościowej, dwudziestosześcioletniej Fouzia Azeem (znanej jako Qandeel Baloch), do którego doszło 15 lipca 2016 roku⁴⁹. Zabójstwo dziewczyny dokonane

---

Anti-honour killing, anti-rape bills finally passed, „The Dawn” 2016, 7 października, <https://www.dawn.com/news/1288569> [dostęp: maj 2017 r.].

- 46 Nawaz Sharif – ur. 25 grudnia 1949 roku, czterokrotny premier Pakistanu w okresach: 6 listopada 1990 – 18 kwietnia 1993, 26 maja 1993 – 18 lipca 1993, 17 lutego 1997 – 12 października 1999 i od 4 czerwca 2013 r. Więcej zob. *Prime Minister of Pakistan: Shahid Khaqan Abbasi*, http://pmo.gov.pk/pm_profile.php [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- 47 Sharmeen Obaid-Chinoy – ur. 12 listopada 1978 roku pakistańska reżyserka, dziennikarka i aktywistka; dwukrotna laureatka Oscara za filmy dokumentalne: *Saving Face* w 2012 roku oraz „A Girl in the River: The Price of Forgiveness” w 2016 roku. Zob. więcej m.in.: J. Chater, *Profile: Sharmeen Obaid-Chinoy*, <http://oxfordstudent.com/2016/06/16/profile-sharmeen-obaid-chinoy/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- 48 Zob. *No place for honour-killing in Islam: PM Nawaz Sharif*, <https://www.geo.tv/latest/101583-No-place-for-honour-killing-in-Islam-PM-Nawaz-Sharif> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- 49 Fouzia Azeem (znana jako Qandeel Baloch) – ur. 1 marca 1990 roku, zm. 15 lipca 2016 r., modelka aktorka, aktywistka, zyskała popularność dzięki udziałowi w pakistańskiej edycji *Idola* w 2013 roku, a następnie za sprawą publikowania śmiałych zdjęć i komentarzy za pośrednictwem popularnych mediów społecznościowych, takich jak *Facebook* czy *Instagram*. 15 lipca 2016 roku została odurzona i uduszona we śnie. Do zabójstwa przyznał się jej młodszy brat – Waseem Azeem, przeciwko któremu oskarżenie wniósł ojciec ofiary i sprawcy – Mohammed Azeem, który oskarżył także

przez jej dwudziestopięcioletniego brata Waseem'a wyróżniło się na tle innych tego typu przestępstw przede wszystkim społecznym statusem ofiary – Baloch, jako osoba medialna była postacią powszechnie rozpoznawalną, co skutkowało nagłośnieniem sprawy zarówno przez media krajowe, jak i zagraniczne i w efekcie wywołało silną reakcją społeczeństwa. To właśnie głównie na skutek presji społecznej, władze pakistańskie przyjęły ostatecznie 6 października 2016 roku *The Criminal Law (Amendment) (Offences in the Name or on pretext of Honour)*⁵⁰.

Przełomowym elementem *Act XLIII of 2016* zmieniającego pakistański kodeks karny i kodeks postępowania karnego, jest wprowadzenie obligatoryjnej kary dla sprawców przestępstw popełnionych w imię lub pod pretekstem honoru, warto jednak wskazać pokrótce także na inne istotne zmiany będące wynikiem nowelizacji.

Do art. 299 kodeksu karnego dodana została pod literą ee definicja *fasad-fil-arz* w brzmieniu:

[pojęcie] *fasad-fil-arz* obejmuje przeszłe postępowanie sprawcy lub to czy był on uprzednio skazany, jak również brutalny lub szokujący dla opinii publicznej sposób działania sprawcy przy popełnieniu przestępstwa lub jeżeli przestępca postrzegany jest jako potencjalne zagrożenie dla społeczeństwa lub jeżeli przestępstwo popełnione zostało w imię lub pod pretekstem honoru⁵¹.

Ustawodawca rozszerzył więc zakres zastosowania definicji (ujętej już wcześniej w kodeksie) do całego rozdziału XVI. Szczególnie istotna

starszego brata Fouzi o podżeganie do zabójstwa. Waseem przyznając się do winy zeznał jednak, że działał sam. Postępowanie w sprawie jest w toku. Zob. m.in. S. Saifi, A. Raja, *Qandeel Baloch: Pakistani social media star strangled by her brother*, <http://edition.cnn.com/2016/07/16/asia/pakistan-qandeel-baloch-murder/> [dostęp: kwiecień 2017 r.]; *Pakistani Brother of Honor Killing Victim Qandeel Baloch: "I'm Proud of What I Did"*, <https://www.peoplespunditdaily.com/news/world/2016/07/18/brother-pakistans-qandeel-baloch-im-proud-strangling-sister/> [dostęp: kwiecień 2017 r.]; *Qandeel Baloch case: Brother held for Pakistan celebrity's murder*, <http://www.bbc.com/news/world-asia-36818507> [dostęp: kwiecień 2017 r.]; O. Qarni, *Drugged Qandeel before strangling her to death, says brother*, <https://tribune.com.pk/story/1143481/drugged-qandeel-strangling-death-brother/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

⁵⁰ Zob. *The Criminal Law (Amendment) (Offences in the Name or on pretext of Honour)*, Act XLIII of 2016 [dalej: *Act XLIII of 2016*], <http://na.gov.pk/en/bills.php?status=majlis> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

⁵¹ Tłumaczenie własne.

zmiana wprowadzona została przez dodanie klauzuli do art. 309 w wyniku której uprawnienie *wali* do całkowitego zrzeczenia się *qisas* bez odszkodowania w przypadku zabójstwa umyślnego wyłączone zostało dodatkowo w przypadku wystąpienia zasady *fasad-fil-arz*⁵². Zmieniając art. 310 ograniczono ponadto możliwość zrzeczenia się prawa do *qisas* przez *wali* w ramach zawartego ze sprawcą kompromisu, uzależniając ją w przypadku *fasad-fil-arz* od postanowień art. 311. Analogiczna zmiana wprowadzona została także do art. 345 pakistańskiego kodeksu postępowania karnego⁵³. Kluczową jest natomiast sama zmiana postanowień właśnie art. 311 kodeksu karnego. Po pierwsze, z racji włączenia w zakres *fasad-fil-arz* zabójstwa popełnionego w imię lub pod pretekstem honoru, w przypadku popełnienia tego typu czynu sąd może wymierzyć karę sprawcy niezależnie od tego, czy wszyscy czy tylko część z uprawnionych *wali* zrzekła się prawa do *qisas*. Po drugie i zarazem najistotniejsze – klauzula wskazująca na minimalny wymiar kary pozbawienia wolności wynoszący dziesięć lat w przypadku fakultatywnego dotychczas skazania sprawcy umyślnego zabójstwa „honorowego” przez sąd, zastąpiona została klauzulą określającą karę **obligatoryjną w wymiarze dożywotniego pozbawienia wolności**. Analogiczna zmiana uwzględniona została w kodeksie postępowania karnego⁵⁴. W tym miejscu zaznaczyć należy, iż ist-

52 Tekst oryginalny art. 309 ust. 1. zmienionego przez *Act XLIII of 2016*: „(1) In the case of *qatl-i-’amd*, an adult sane *wali* may, at any time and without any compensation, waive his right of *qisas*: Provided that the right of *qisas* shall not be waived – (a) where the Government is the *wali*; or (b) where the right of *qisas* vests in a minor or '[;]. '[Provided further that where the principle of *fasad-fil-arz* is attracted, waiver of *qisas* shall be subject of the provisions of section 311.’]”. Art. 309 ust. 1 *Pakistan Penal Code*.

53 Art. 345 *Code of Criminal Procedure*.

54 Oryginalny tekst art. 311 zmienionego przez *Act XLIII of 2016*: „311. *Ta’zir* after waiver or compounding of right of *qisas* in *qatl-i-’amd*. Where all the *wali* do not waive or compound the right of *qisas*, or if the principle of *fasad-fil-arz* is attracted, the court may, having regard to the facts and circumstances of the case, punish an offender against whom the right of *qisas* has been waived or compounded with death or imprisonment for life or imprisonment of either description for a term of which may extend to fourteen years as *ta’zir*. Provided that if the offence has been committed in the name of or on the pretext of honour, the punishment shall be imprisonment for life.” Art. 311 *Pakistan Penal Code*.

Oryginalny tekst klauzuli dodanej do tabeli drugiej *The Code of Criminal Procedure* w odniesieniu do wysokości kary za zabójstwo umyślne w przypadku zrzeczenia się oskarżenia przez osoby uprawnione: „Death or imprisonment for life or

nieje pewna nieściskość co do rzeczywistego wymiaru kary dożywotniego pozbawienia wolności, ze względu na brak bezpośredniego określenia jej długości w pakistańskim kodeksie karnym. Wymiar dożywotniego pozbawienia wolności wspomniany jest jedynie w art. 57 kodeksu karnego, określającym jako podstawę do obliczania ułamkowej części kary – 25 lat pozbawienia wolności. Niemniej jednak Supreme Court w opinii prawnej z 2004 roku wskazał, iż postanowienie to nie określa jednoznacznie, iż kara dożywotniego pozbawienia wolności wynosi maksymalnie 25 lat⁵⁵.

Ostatnia zmiana postanowień kodeksu karnego ustanowiła obligatoryjną karę grzywny lub pozbawienia wolności, jaką sąd wymierzyć ma sprawcy wobec którego odstąpiono od oskarżenia, w przypadku popełnienia przestępstwa określonego w rozdziale XVI, jeśli czyn mieści się w zakresie *fasad-fil-arz*⁵⁶.

Zmiany wprowadzone na mocy *Act XLIII of 2016* z pewnością uznać należy, za kolejny krok na przód w walce z problemem zabójstw „honorowych”. Ustanowienie obligatoryjnej kary dożywotniego pozbawienia wolności dla sprawców umyślnych zabójstw popełnionych w imię lub pod pretekstem honoru niewątpliwie jest zabiegiem progresywnym i z założenia eliminuje najpoważniejszą dotychczasową lukę prawną, na mocy

imprisonment of either description for a term which may extend to fourteen years as *ta'zir*, or if the offence has been committed in the name or on the pretext of honour, imprisonment for life.” Art. 311 *Pakistan Penal Code*, tab. II, kolumna 1.

55 Tekst oryginalny art. 57 *Pakistan Penal Code*: „Fractions of terms of punishment. In calculating fractions of terms of punishment, [imprisonment for life] shall be reckoned as equivalent to [imprisonment] for [twenty-five years.]”. Zob. także *Life term means 25 years in prison?: Supreme Court seeks legal opinion*, „The Dawn” 2004, 20 grudnia, <https://www.dawn.com/news/377527> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

56 Oryginalny tekst art. 338-E ust. 1. zmienionego przez *Act XLIII of 2016*: „(1) Subject to the provisions of this Chapter and section 345 of the Code of Criminal Procedure, 1898 (V of 1898), all offences under this Chapter may be waived or compounded and the provisions of sections 309 [310 and 311] shall, *mutatis mutandis*, apply to the waiver or compounding of such offences: Provided that, where an offence has been waived or compounded, the court may, in its discretion having regard to the facts and circumstances of the case, acquit or award *tazir* to the offender according to the nature of the offence [Provided further that where an offence under this Chapter has been committed and the principle of *fasad-fil-arz* is attracted, the court having regard to the facts and circumstances of the case shall punish an offender with imprisonment or fine as provided for that offence.]” Art. 338-E *Pakistan Penal Code*.

której sprawcy mogli uniknąć kary dzięki odstąpieniu od oskarżenia przez uprawnione osoby.

Należy mieć jednak na uwadze, że problem skutecznych regulacji nie jest jedynym aspektem wpływającym na skalę zabójstw „honorowych” w Pakistanie, a z racji tego iż wprowadzone zmiany są relatywnie nowe, dopiero upływ czasu pozwoli na dokonanie oceny ich realnej skuteczności⁵⁷.

Bibliografia

- Ahmed F., Riaz S., Barata P., Stewart D.E., *Patriarchal beliefs and perceptions of abuse among south asian immigrant women*, „Violence Against Women” 2004, 10(3).
- Ambassador Sherry Rehman*, http://embassyofpakistanusa.org/ambbio_01012.php [dostęp: kwiecień 2017 r.]
- Bhanbhro S., Wassan M.R., Shah M.A., Talpur A.A., Wassan A.A., *Karo Kari: the murder of honour in Sindh Pakistan: an ethnographic study*, „International Journal of Asian Social Science” 2013, nr 3 (7).
- Bills passed to curb honour killings, rape*, „The Nate” 2016, 7 października, <http://nation.com.pk/national/07-Oct-2016/bills-passed-to-curb-honour-killings-rape> [dostęp: maj 2017 r.].
- Chater J., *Profile: Sharmeen Obaid-Chinoy*, <http://oxfordstudent.com/2016/06/16/profile-sharmeen-obaid-chinoy/> [dostęp: kwiecień 2017 r.]
- Economic and Social Council UN, Commission on Human Rights, *Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective: Violence Against Women, Written statement* submitted by the Asian Indigenous and Tribal Peoples Network (AITPN), a non-governmental organization in special consultative status*, 27 stycznia 2005 r. (E/CN.4/2005/NGO/12).
- Haider I., *Senate passes bills against rape, honour killing*, „The Dawn” 2015, 2 marca, <https://www.dawn.com/news/1166907> [dostęp: maj 2017 r.].

---

⁵⁷ Zob. m.in. *Bills passed to curb honour killings, rape*, „The Nate” 2016, 7 października, <http://nation.com.pk/national/07-Oct-2016/bills-passed-to-curb-honour-killings-rape> [dostęp: maj 2017 r.]; *Pakistan makes 'honour killings' punishable by mandatory prison time*, „The Guardian” 2016, 7 października, <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/06/pakistan-honor-killing-law-prison-sentence> [dostęp: maj 2017 r.].

- HRCF Annual Report 2015*, <http://hrcf-web.org/hrcfweb/hrcf-annual-report-2015/> [dostęp: lipiec 2017 r.].
- Hunnicut G., *Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting "patriarchy" as a theoretical tool*, „Violence Against Women” 2009, 15(5).
- Hussain M., *“Take My Riches, Give Me Justice”: A Contextual Analysis of Pakistan’s Honor Crimes Legislation*, „Harvard Journal of Law & Gender” 2006, nr 29(1).
- Irfan H., *Honour Related Violence Against Women in Pakistan*, www.lexisnexis.com/documents/pdf/20080924043437_large.pdf [dostęp: lipiec 2017 r.].
- Knudse A., *License to kill: Honour killings in Pakistan*, Bergen 2004.
- Lari M.Z., *Honour Killings in Pakistan and Compliance of Law*, b.m.w., 2011.
- Lau M., *The Role Of Islam In The Legal System Of Pakistan*, Leiden 2006.
- Life term means 25 years in prison?: Supreme Court seeks legal opinion*, „The Dawn” 2004, 20 grudnia, <https://www.dawn.com/news/377527> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Mann M., *A crisis in stratification theory? Persons, households/families/lineages, genders, classes and nations. Gender and Stratification*, Londyn 1986.
- Moghadam V.M., *Patriarchy and the politics of gender in modernising societies: Iran, Pakistan and Afghanistan*, „International Sociology” 1992, nr 7(1).
- Nasrullah M., Haqqi S., Cummings K.J., *The epidemiological patterns of honour killing of women in Pakistan*, „European Journal of Public Health” 2009, vol. 19, no. 2.
- No place for honour-killing in Islam: PM Nawaz Sharif*, <https://www.geo.tv/latest/101583-No-place-for-honour-killing-in-Islam-PM-Nawaz-Sharif> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Pakistan makes ‘honour killings’ punishable by mandatory prison time*, „The Guardian” 2016, 7 października, <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/06/pakistan-honor-killing-law-prison-sentence> [dostęp: maj 2017 r.].
- Pakistani Brother of Honor Killing Victim Qandeel Baloch: “I’m Proud of What I Did”*, <https://www.peoplespunditdaily.com/news/world/2016/07/18/brother-pakistans-qandeel-baloch-im-proud-strangling-sister/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].

- Pakistani parliament passes landmark anti-'honor killing' bill*, <http://www.dw.com/en/pakistani-parliament-passes-landmark-anti-honor-killing-bill/a-35983522> [dostęp: maj 2017 r.].
- Peters R., *Crime and punishment in Islamic Law. Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, Cambridge 2005.
- Prime Minister of Pakistan: Shahid Khaqan Abbasi*, http://pmo.gov.pk/pm_profile.php [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Qandeel Baloch case: Brother held for Pakistan celebrity's murder*, <http://www.bbc.com/news/world-asia-36818507> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Qarni O., *Drugged Qandeel before strangling her to death, says brother*, <https://tribune.com.pk/story/1143481/drugged-qandeel-strangling-death-brother/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Rehman S., *No Honour in the Honour Killings Bill*, „The Dawn” 2005, 13 stycznia, <https://www.dawn.com/news/1066922/dawn-opinion-13-january-2005#2> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Saeed R.R., *Women Status in Pakistan under Customs and Values & The Controversial Hudood Ordinance 1979*, Pakistan 2004.
- Saifi S., Raja A., *Qandeel Baloch: Pakistani social media star strangled by her brother*, <http://edition.cnn.com/2016/07/16/asia/pakistan-qandeel-baloch-murder/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Sattar A., *The Laws of Honour Killing and Rape in Pakistan. Current Status and Future Prospects*, <https://aawaz.org.pk/cms/lib/download-files/1448430520v2%20Final%20AS%20Laws.pdf> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Senate passes bills against rape, honour killing*, <http://www.ncsw.gov.pk/news-events/senate-passes-bills-against-rape-honour-killing> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Usman M., *Govt likely to present own bill on honour killing*, <https://tribune.com.pk/story/1128528/legislation-govt-likely-present-bill-honour-killing/> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- Vast majority: 'Only women are murdered in 90% of honour killings'*, „The Express Tribune” 2016, 15 grudnia, <https://tribune.com.pk/aurat-foundation/> [dostęp: lipiec 2017 r.].
- Warraich S.A., *“Honour Killings” and the Law in Pakistan*, [w:] L. Welchman, S. Hossain (red.), *‘Honour’. Crimes, Paradigms, and Violence Against Women*, Karachi: Oxford University Press 2007.
- Wasti T., *The Application of Islamic Criminal Law in Pakistan*, Boston 2009.

- Welchman L., Hossain S., *'Honour' Crimes, paradigms and violence against women*, Londyn–Nowy Jork 2005.
- Zaidi H.B., *Anti-honour killing, anti-rape bills finally passed*, „The Dawn” 2016, 7 października, <https://www.dawn.com/news/1288569> [dostęp: maj 2017 r.].

Akty prawne

- Bill further to amend the Pakistan Penal Code, 1860 and the Code of Criminal Procedure, 1898*, http://www.senate.gov.pk/uploads/documents/1393302246_593.pdf [dostęp: maj 2017 r.].
- Federation of Pakistan v. Gul Hassan Khan*, PLD 1989, SC 633.
- Gul Hassan Khan v. the Government of Pakistan*, PLD 1980, Peshawar 1.
- Muhammad Ameer v. The State*, PLD 2006 S.C. 283.
- Muhammed Akhtar v. The State*, 2009 YLR 1092.
- Pakistan Penal Code from October 6th, 1860*, Act XLV of 1860.
- Parliament of Pakistan Orders of the Day for the meeting of the Majlis-e-Shoora (Parliament) in joint sitting to be held on Thursday, the 6th October, 2016 at 10.30 a.m.*, [http://www.na.gov.pk/uploads/documents/06-10-2016%20\(THURSDAY\).pdf](http://www.na.gov.pk/uploads/documents/06-10-2016%20(THURSDAY).pdf) [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- President's Order No. 1 of 1980, Constitution (Amendment) Order, 26th May 1980*, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 1980, cz. 1, 27 maja, http://www.pakistani.org/pakistan/constitution/orders/po1_1980.html [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- The Code of Criminal Procedure, 1898*, Act no. V of 1898, 22 marca 1898.
- The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan, 12th April, 1973*, http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1333523681_951.pdf [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- The Criminal Law (Amendment) (Offences in the Name or on pretext of Honour)*, Act XLIII of 2016, <http://na.gov.pk/en/bills.php?status=majlis> [dostęp: kwiecień 2017 r.].
- The Criminal Law (Amendment) Act 2004, Act I of 2005*, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 2005, cz. II, 11 stycznia.
- The Criminal Law (Amendment), Act II of 1997*, „Gazette of Pakistan. Extraordinary” 1997, cz. I, 11 kwietnia.
- The Criminal Law (Second Amendment), Ordinance No. VII of 1990*, 5th September 1990.